

as superintendent of the House for raising children of poor nobles. It is noted that pedagogical thoughts were imbued with the spirit of nationality, formed on the basis of the best traditions of folk pedagogy. Kotlyarevsky was a supporter of the harmonious development and comprehensive education of the young generation. In his post, he took care of mental and aesthetic education, the development of a taste for literature and art in children. It is noted that humanistic educational views of I. Kotlyarevsky, his methods of work with children have found further development in the activity of future Ukrainian educators. It is little known that the Poltava, perfectly fluent in French, worked for 15 years on the translation of Duke's theological work «Reflections on the arrangement with which to begin reading the Holy Gospel of Luke». A writer with genuine concern for the life of actors, he was often the author and director of many plays. It was for the Poltava Theater that he wrote the plays «Natalka Poltavka» and «Moskal-magician», which be-

came a significant event in the history of Ukrainian literature and theater. Ivan Kotlyarevsky actively participated in the redemption from the serfdom of the talented stage master M. Shchepkin, helped his family to arrange life in Poltava. The writer has always shown his active public position. Thus, at the beginning of the war of 1812 he participated in the formation of a militia. I. Kotlyarevsky was interested in the literary movement of the time. He was a member of the Kharkov Society of Red Literature Fans. He took an active part in the work of the Bible Society, which dealt with the spread of Christian literature, which played a significant role in the moral upbringing of the individual. The social activities of the writer were highly appreciated by posterity.

Key words: pedagogy, educational ideology, social activity, moral improvement, ideas of humanism, Christian outlook.

Надійшла до редакції 04.10.2019 р.

УДК 821.161.2 Котляревський.09

Лілія Чикур

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ФЕНОМЕНА І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

У статті осмислено ідею культурно-історичного контексту феномена І. Котляревського, розглянуто його сучасну рецепцію. Це важливо для паростків української духовної еліти, усвідомлення стану національного буття. Обрана тема продиктована тим, що кожна людина прагне досягти своє місце, роль та призначення в цьому житті. Інакше кажучи, будь-яка людина хоче жити осмислено. Це осмислення й усвідомлення продиктоване, за Г. Сковородою, потребою знайти свою «сродну працю», реалізувати своє покликання. І. П. Котляревському вдалося реалізувати себе на своїй Батьківщині й залишити по собі яскравий творчий доробок, який не перестає бути в центрі сучасних літературознавчих інтерпретацій. Тому акцент, зроблений у статті, стосується феномена автора.

Ключові слова: феномен, рецепція, інтерпретація, алюзія автора, міфологема.

Ми багато чули про національну духовну традицію, про діалог з іншими культурами. Варто лише згадати західноєвропейську літературу, якій були відомі бурлескно-трагедійні твори італійця Лаллі «Перелицьована «Енеїда»», французів Спаррона «Перелицьований Вергілій» та Брефебата «Смішна

«Енеїда»», німця Шмідта «Енеїда» та австрійця Блюмауера «Вергілієва «Енеїда», або Пригоди благочестивого героя Енея».

Термін «феномен», зазначений у статті, може мати ряд значень. Згідно з визначенням, феномен – незвичайне явище, рідкісний факт, який важко збагнути. І все ж ми прагнемо розглянути культурно-історичний контекст феномена автора. Для цього потрібно з'ясувати сучасну рецепцію феномена І. Котляревського – людини, яка своєю діяльністю намагалася зберегти власне національне обличчя, свій національний образ, визначити пріоритетне місце в культурному процесі доби.

Сучасний читач відчуває на собі ті зміни і трансформації, яких зазнає література. Він ніби розчиняється в алюзіях автора. Класичний текст «Енеїди», що сприймався П. Кулішем як «бурлацьке юродство», а Т. Шевченком як «сміховина на московський кшталт», сучасний читач сприймає як опоетизовану історію українського козацтва. Відомо, що такої думки дотримуються багато дослідників, зокрема В. Шевчук, який розглядає мандри троянців на чолі з Енеєм як «рух козацтва в часі», що став наслідком зруйнування Запорізької Січі 1775 р. та скасування Гетьманства [10, с. 11].

Стосовно сюжетної канви Вергілія в українській «Енеїді» також існує ряд сучасних інтерпретацій. Зокрема, імпонує думка Миколи Жулинського, який у доповіді «Міфологема “Нового Риму”: Петрарка і Котляревський», виголошеній перед студентами Києво-Могилянської академії, робить припущення, що «Енеїда» Котляревського – обережне, але свідоме «загорнуте» в античний сюжет «вилучення» української культури з імперського строю, імперської культурної моделі» [3, с. 59].

Не менш слушну думку висловлює Тамара Гундорова, сприймаючи «Енеїду» як «праформу національного міфу модерної України» [2]. І. Котляревський зорієнтовує поему на сучасність і, спираючись на міф і на слово, ставить акцент державотворчий. Мета Енея полягає в тому, щоб відродити колишню славу Києва й збудувати державу, яка б відповідала інтересам українців.

«Кожен з нас повинен повсякчас тримати в руках духовний жезл національного обов'язку – набувати втрачену Батьківщину для себе і для свого ближнього. Бо якщо не набудеш власної Батьківщини, втрапиш увесь світ» [3, с. 38].

Це можна розглядати як проблему когерентності (взаємозв'язок, взаємощеплення), яку порушує автор. Творча фантазія І. Котляревського проектується не лише на минуле, про що свідчать численні алюзії, а й на майбутнє. Це Біле місто, своя держава. У цьому також проглядається феномен автора.

Ще однією важливою проблемою, яку порушує автор, є осміяння маргіналізації українців, комплексу меншовартості. У такому баченні пропонує розглядати поему Віктор Неборак. Міфологема *Енеїда* означає людське буття від місця викорінення до місця вкорінення. І. Котляревський відчував загрозу викорінення, маргіналізації українців, бо за межами України українці ризикують стати маргіналами. Сам автор зміг реалізувати себе у своєму рідному місті Полтаві: він створив професійний театр, усе його життя пов'язане з Полтавою, йому вдалося «перебороти енергію викорінення, вдалося досягнути свою аристократичну долю у себе вдома» [7, с. 10]. В. Неборак порівнює письменника з Одиссеєм, який, незважаючи на всі спокуси й перешкоди, повертається на свою малу батьківщину, щоб посісти належне йому царство. Саме в цьому вбачає дослідник феномен автора.

У дослідженнях М. Марковського, В. Шевчука, В. Неборака висловлена думка про те, що твір І. Котляревського безпосередньо пов'язаний з «Енеїдою» Публія Вергілія Марона – римського письменника першої половини I ст. до н. е., якого видатний полтавець читав в оригіналі.

Як відомо, дехто з критиків уважав, що українська поема опосередкована «Вергилиевой Энеидой, вывернутой наизнанку» М. Осипова, перші дві частини котрої

побачили світ 1791 р. Щодо цього почалася дискусія, яка завершилась на користь І. Котляревського: Осипов був, імовірно, наслідувачем українського поета. Тож ці питання й досі залишаються відкритими. У будь-якому разі, розпочинаючи написання твору, І. Котляревський використав тільки сюжетну канву античного зразка.

Попередники й сучасники І. Котляревського, звертаючись до Вергілія, насамперед удавалися до пародіювання. Український поет намагався переосмислити твір: «Він відмовився від багатьох епізодів першоджерела і водночас ввів нові життєві картини, наближаючи поему до української дійсності, надаючи всьому твору народно-національного колориту» [11, с. 168]. Як бачимо, М. Яценко відкидає наслідування «Енеїди». І. Котляревський справді випускає цілі розділи: розповідь Енея про троянську війну і мандри від Трої до Карфагену.

Новий український відтінок поеми відображає звичаї, вірування, побут, історію та релігійні уявлення українців. У творі І. Котляревського постає не низка подій, пов'язаних із Троянською війною чи заснуванням Риму, а європейська історія від часів зруйнування Трої та поділу Польщі, перевороту Наполеона Бонапарта. «Обізнаний з історією України читач, – на думку І. Чорного, – виявить в творі також відлуння значних подій у житті нашого народу: козачини, зруйнування Криму, народні повстання» [9, с. 91].

Отже, «Енеїда» Котляревського ввібрала в себе античний світ із його міфологією, у якому відображались українські національні обряди і звичаї, а тому зміст поеми є глибоко національний.

П. Хропко одним із перших висловив думку про українізацію як найхарактернішу прикмету поеми, що виступає «буквально в кожній строфі, кожному образі, поет скрізь і всюди переносить дію на український ґрунт» [8, с. 76]. А М. Грушевський бачив у веселих і грубуватих жартах образи вічної пам'яті Гетьманщини.

Відомі також різні оцінки поеми Є. Маланюка й М. Зерова, які розглядали твір через призму «котляревщини», яка культивувала примітивізм, простацький стиль і малоросіянство загалом.

Троянці співають у нього пісень «козацьких – гарних, запорозьких», а на дозвіллі граються у «хрещика і городуба». Коли вони прибувають до Латина, приносять за старовинним звичаєм «на рілець» «пиріг завдовжки із аршин, і солі кришки і бахмутки». Сам Еней не втрачає національних рис, проходячи крізь різні випробування. Так само поданий і образ Невтеса – Охріма та Семена Палія, козаків-характерників. Семен Палій був «пройдисвіт та непевний», «ходив за сіллю в Крим». А поєдинок Дореса й Ентела схожий на міжособні змагання П. Дорошенка й І. Самойловича. Під образом смертного Палінура вгадується Б. Хмельницький. В образі Дідони деякі критики вбачають символічний образ Польщі.

Отже, в образі троянців, латинців, карфагенян, сицилійців І. П. Котляревський відтворив сучасність; поет подав узагальнений образ українського народу з його волелюбством, життєрадісністю й оптимізмом. Цей образ є головним героєм поеми, тому характерні особливості її народності виявилися в зображенні побуту та звичаїв різних суспільних верств населення. У творі безліч картин традиційних народних гулянь, ігор, танців, ворожінь тощо.

Також думку про свідоме зображення І. Котляревським в алегоричній формі «Енеїди» мандрів запорожців після зруйнування Січі обстоює Стефан Козак. Із ним не погоджується М. Яценко: «Аж ніяк не можна ототожнювати образи Енея (чи, припустимо, Низа й Евріала) та козака-запорожця. Типологія цих образів не простежується до кінця й не дає підстав розуміти «Енеїду» як суцільне іносказання – тобто мандри запорізького козацтва після руйнування Січі» [11, с. 61].

Сумніви щодо правомірності такого трактування поеми висловив О. Білецький, який уважав, що в такому інтерпретуванні автора ховається багато суперечностей: «Для такого високого ідейного наміру І. Котляревський вибирає форму шутливої трагедії, яка була тоді пануючою формою в українській літературі. Сатира-жарт, – отже, повна суперечність між наміром поета і формою, в яку цей намір укладається» [1, с. 425].

На думку О. Білецького, «виконуючи таку високу місію щодо майбутнього відродження України, Еней і його козаки були цілковито байдужі до якнайскорішого здійснення їх устремлінь всупереч навіть свідомому своєї мети Енеєві із «Енеїди» Вергілія. Таким чином, давній спір про те, чи в «Енеїді» І. Котляревського ця тенденція змалювання українського козацтва була актом національної й ідейної свідомості, чи несвідомого безідейного жарту представника українського зденаціоналізованого шляхетства – цим розділом студії не вирішується остаточно. А цілком ясним може бути лише одне, що висока патріотична ідея в ті часи вкладається лише в поважну героїчну епопею. Про це докладно знав і сам І. Котляревський» [1, с. 425].

Спробу нового прочитання пропонує й сучасний український літературознавець Є. Нахлік. Він вважає, що якби І. Котляревський свідомо зобразив в алегоричній формі «Енеїди» мандри запорожців, то він мав би виявити в поемі особливі симпатії до них. А у творі автор виступає патріотом насамперед Гетьманщини, яка подана в опоетизованих ремінісценціях.

Стосовно того, що стало поштовхом для написання поеми І. Котляревським, у літературознавстві існують й інші точки зору. Сміливу думку висловлює А. Махінова: «І. Котляревський запозичив у Вергілія ідею реконструкції імперського міфу» [5, с. 82]. До-

слідниця вважає, що Вергілій, побачивши, що правління Августа з часом спричинило повну втрату внутрішньої свободи особистості, розчарувався в його політиці, а оскільки відверто не міг висловлюватися, то, возвеличуючи деспотизм Августа, водночас засуджував його суть. Саме це й побачив І. Котляревський у античного класика. Отже, автор наділив римських героїв найкращими рисами українського характеру й зобразив найдемократичніші українські традиції.

Ми неодмінно можемо погодитися із зазначеною вище думкою, адже гуманістичні мотиви епопеї, героїчні діяння Енея, дух мужності, патріотизму й побратимства були співзвучні історичним традиціям українського народу. І. Котляревський творчо переосмислює «Енеїду» Вергілія, віддалену від української дійсності XVIII ст. багатьма віками, крізь призму народного бачення світу, якому великою мірою були близькі й міфологічний бік твору античності, й ексцентричність поведінки його персонажів.

Отже, підсумком міркувань щодо сучасної рецепції феномена автора може бути теза про те, що І. Котляревський творив свій поетичний світ, який залишається предметом різних інтерпретацій. Беззаперечним залишається лише факт визнання феномена автора.

Література

1. Білецький О. «Енеїда» І. П. Котляревського / О. Білецький // Зібрання праць : у 5 т. – К., 1965. – Т. 2. – С. 425–446.
2. Гундорова Т. «Малоросійський маскарад»: колоніальний дискурс в «Енеїді» І. Котляревського і навколо неї / Т. Гундорова // Українська мова та література. – 2004. – Вип. 25–28. – С. 9–16.
3. Жулинський М. Г. Духовна спрага по втраченій Батьківщині / М. Г. Жулинський. – К. : ВД «КМ Academia», 2000. – 65 с.
4. Козак С. Український преромантизм / С. Козак // Наша культура. – 1978. – № 1. – С. 10–17.
5. Махінова А. Деконструкція імперського міфу («Енеїда» Вергілія та «Енеїда» Котляревського) / А. Махінова // Слово і час. – 2001. – № 10. – С. 82–83.
6. Нахлік Є. Творчість І. Котляревського. Замовчувані інтерпретації, дискусійні проблеми, спроба нового прочитання / Євген Нахлік. – Львів : Олір, 1994. – 136 с.
7. Неборак В. Перечитана «Енеїда»: Спроба сенсового прочитання «Енеїди» Івана Котляревського на тлі зіставлення її з «Енеїдою» Вергілія / Віктор Неборак. – Львів, 2001. – 54 с.
8. Хропко П. Іван Котляревський / П. П. Хропко // Історія української літератури (перші десятиріччя 19 ст.) : підручн. – К., 1992. – С. 75–84.

9. Чорний І. Романтична іронія в поемі І. Котляревського / І. Чорний // Сатира і гумор в українській літературній традиції : матеріали всеукр. наук. конф. – Чернівці, 1994. – С. 90–92.

10. Шевчук В. Вершинний твір українського бароко / В. Шевчук. – К., 2005. – 37 с.

11. Яценко М. Іван Котляревський / М. Яценко // Поетичні твори. Драматичні твори. Листи / І. Котляревський. – К., 1982. – С. 5–34.

Liliia Chykur

THE CULTURAL AND HISTORICAL CONTEXT OF THE I. KOTLYAREVSKY PHENOMENON

In article the idea of cultural and historical context of I. Kotlyarevsky phenomenon is comprehended, and its

modern reception is considered. This reception is important for the «sprouts» of the Ukrainian spiritual elite, for the awareness of the state of national existence. The chosen topic is dictated by the fact that each person strives to understand his own place, role and purpose in this life. In other words, everyone wants his life to be meaningful. This comprehension and awareness are dictated, according to G. Skovoroda, by the necessity of finding one's «related work», of fulfilling one's vocation. I. P. Kotlyarevsky managed to fulfill himself in his motherland and left bright and creative legacy, which still remains the core of modern literary interpretations. Therefore, the phenomenon of the author is emphasized in the article.

Key words: *phenomenon, reception, interpretation, author's allusion, mythologem.*

Надійшла до редакції 17.11.2019 р.

УДК 81'38:81'342:[81'42]

Юлія Гришко

ФОНЕТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ СТИЛІСТИЧНО МАРКОВАНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ТА ОКАЗІОНАЛЬНИХ СПОЛУК У МОВІ П'ЄС «НАТАЛКА ПОЛТАВКА» Й «МОСКАЛЬ-ЧАРІВНИК» І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

У статті наведено результати лінгвістичного аналізу мови драматичних творів «Наталка Полтавка» та «Москаль-чарівник» І. Котляревського. Виокремлено основні стилістичні функції okazіональних та фразеологічних одиниць. Установлено, що найпродуктивніше в цих п'єсах функціують фонетичні, фонетико-лексичні, лексичні okazіоналізми, а також фразеологізми, обіграні в контексті свистячими й шиплячими приголосними.

Ключові слова: *мова творів І. Котляревського, okazіоналізм, фразеологізм, фоностилїстичні ресурси, фоностилїстичний ефект.*

Українська культура ХХІ століття активно адаптує шляхами реапроприації, інтерпретації та креації (В. Кислюк) набуток попередніх епох до сучасних реалій, створюючи оригінальні мистецькі продукти, що в міру поширення асоціюються у світі з належністю до української нації [4, с. 98]. І. П. Котляревський є одним із культурних символів Полтавщини й усієї України, знаних за кордоном, адже його творчість як класика нової української літератури «нале-

жить до вічно живих явищ» культури (М. Яценко), що потребують актуального погляду й переосмислення.

Творча особистість І. Котляревського, починаючи від сучасників, привертала, привертає й буде привертати увагу великої кількості філологів, культурологів, істориків, краєзнавців, етнографів, фольклористів, мистецтвознавців. На сьогодні дослідження життєвої та творчої діяльності зачинателя нової української літератури найбільшою мірою репрезентовані в літературознавчому (І. Бойко, М. Бужинський, А. Василенко, М. Возняк, В. Жадько, П. Житецький, І. Єрьомін, Є. Кирилук, М. Мороз, Є. Нахлік, О. Охріменко, П. Охріменко, І. Павловський, І. Пільчук, П. Ротач, І. Снігур, Є. Стороха П. Хропко, А. Шамрай, В. Шевчук, М. Яценко та ін.), методичному (О. Бандура, П. Волинський, М. Литвин, Н. Ткаченко, К. Ходосов та ін.) і культурологічному (А. Залашко, І. Жидких, Б. Левін, О. Поляніна, В. Стрепет та ін.) аспектах. Серед лінгвістичних напрацювань лідирують роботи, присвячені оригінальності мови «Енеїди» (І. Айзеншток, В. Ващенко, Х. Гаврилюк, Н. Дудник, С. Єрмоленко, І. Огієнко,

